

... N
N
..

-kaan, -kään -liitepartikkelin pragmatiikka¹

Pertti Hietaranta (Joensuu)

Suomen kielen *-kaan, -kään* -liitepartikkelin merkitystä ja käyttöä on selvitelty useassakin teoksessa varsin perusteellisesti. Yksityiskohtaisimpiin kuvauksiin kuuluvat kai Hakulisen (1979) ja Nykysuomen sanakirjan antamat. Hakulinen erottaa *-kaan, -kään* -liitepartikkelilla, joka hänen mukaansa on »tehostava, kielteisissä ilmauksissa (sellaisissakin, joista kieltosana puuttuu mutta jotka ovat sisällykseltään kielteisiä) esiintyvä liite» (s. 237), kolmenlaisia käyttötapoja, jotka hän jakaa kahteen ryhmään: kiinteät tai vakinaiset yhtymät ja tilapäiset yhtymät. Kiinteistä yhtymistä Hakulinen antaa esimerkkejä indefiniittipronomineista (*kukaan, kumpikaan, keneltäkään*) ja partikkeleista (*ainakaan, etenkään*). Tilapäisiä yhtymiä liitepartikkeli *-kaan, -kään* voi Hakulisen mukaan muodostaa kielen useimpien sanojen ja taivutusmuotojen kanssa (*olekaan, nytkään, hänetkään*). Tällöin liitepartikkelin merkitys voi olla »jokseenkin sama kuin

¹ Kiitän professori Alpo Räisästä saamistani kommentteista. Artikkelin mahdolliset virheet tai puutteet on kirjattava yksinomaan minun tiliini.

iisenäisellä adverbilla *myöskään*, usein taas sama kuin adverbilla *edes* – – »² Myös NS esittää liitepartikkelille *-kaan*, *-kään* nämä perusmerkitykset.³

Tarkoitukseni on käsitellä lyhyesti erästä *-kaan*, *-kään* -liitteen käyttötapaa, jota Hakulinen sen paremmin kuin NS:kaan eivät näytä tarkastelevan lainkaan ainkaan eksplisiitisti⁴, ei liioin Karttunen (1975) eivätkä Karttunen ja Karttunen (1976). Seuraavat esimerkit selvittävät asiaa.

- (1) Mikä hänen nimensä / sen miehen nimi (nyt taas) olikaan?
- (2) Jussi! Milloin Lahtisten pitikään tulla meille kylään?

Tapaukset ovat sellaisia, joissa liitepartikkeli *-kaan*, *-kään* liittyy kysymyslauseeseen finiittiverbiin. Lauseet tai ilmaukset ovat tällöin myönteisiä; niissä ei esiinny eksplisiittia (kieltoverbillä ilmaistua) sen paremmin kuin implisiittikään (esimerkiksi sanalla *tuskin* tms. ilmaistua tai implikoitua) kieltä, vaan ne ovat »sisällykseltään(kin)» myönteisiä. Täten Hakulisen (1979: 237) lausuma, että on selvittämätöntä, »kuinka ja miksi *-kaan*, *-kään* on rajoittunut juuri kieltöilmauksiin,» ei tarkkaan ottaen pidä täysin paikkaansa, vaikka tämä liitepartikkeli useimmiten esiintyykin ilmauksissa, jotka ovat kielteisiä jos eivät aina (pinta)syntaksin kannalta niin ainakin semanttisesti.⁵

Mikä sitten on liitepartikkelin *-kaan*, *-kään* funktio tai tehtävä sellaisissa tapauksissa kuin 1 tai 2? Tarkastellaan seuraavaa keskustelufragmenttia.

(3) A: Tapasin eilen Lahtisten kutsuilla sen tumman turkulaisen englanninopiskelijatyön, jonka esittelin sinulle laitoksen pikkujoulujuhlissa viime kuussa.

B: (a) Mikä hänen nimensä (taas) olikaan?

(b) ??Mikä hänen nimensä oli?

Jos B kommentoi A:n puheenvuoroa kohdassa a esitetyllä tavalla, on tulos luonnollinen. Kohdassa b esitetty kommenttimahdollisuus ei sen sijaan nivoudu kovinkaan hyvin A:n aiempaan repliikkiin, kuten olen kysymysmerkeillä pyrkinyt osoittamaan. Mikä on syynä siihen, että B:n on jokseenkin välttämättä käytettävä liitepartikkelimuotoa *olikaan* kommentissaan A:n repliikkiin? Syy näyttää olevan seuraava. Muodolla *olikaan* B antaa kysymyksensä kuulijalle, A:lle, eräänlaisen pragmaattisen signaalin, jonka avulla hän ilmaisee tai tunnustaa kumppanilleen, että hänelle on jo kerran annettu se informaatio, jota hän nyt kuulijaltaan pyytää. Äskeisessä keskustelussa tämän asian tunnustaminen tai myöntäminen eksplisiitisti liitepartikkelia käyttämällä on tärkeää, jopa välttämätöntä. A:han on omassa puheenvuorossaan aiemmin selvästi osoittanut tai antanut ymmärtää (implikoinut), että hän olettaa keskustelukumppaninsa B:n tietävän, kenet hän kutsuilla tapasi, ja keskustelun sujumisen varmistamiseksi B:n on syytä vahvistaa oikeaksi tämä A:n oletus, joka on ilmaistu tai viestitty kahdellakin tavalla: *se*-pronominin käytöllä (pronominin semanttinen tai pragmaattinen tulkinta sisältää

² Näyttäisi siltä, että liitepartikkelin merkitystä ei itse asiassa voi antaa adverbien *myöskään* avulla, kuten Hakulinen osittain tekee, koska kyseessä oleva explicatum esiintyy siinä itsessään. Tämä on kuitenkin tämän tarkastelun kannalta epäoleellinen sivuseikka.

³ NS, s.v. *-kin*.

⁴ Vrt. Hakulisen suhteellisen väljästi muotoiltua lausumaa tilapäisistä yhtymistä (s. 237).

⁵ NS, s.v. *-kin*. – – Myös Penttilän (1957: 120) mukaan *-kaan*, *-kään* »kuuluu sisällykseltään kieltäviin tai epäileviin lauseisiin.» Penttilä tosin antaa itse esimerkin myös sellaisesta tapauksesta, jossa liitepartikkeli esiintyy ei-kieltävässä lauseessa (s. 120): *Miten suloinen hän onkaan!* Tällaisia huudahduksia ei kuitenkaan tarkastella tässä artikkelissa.

tässä tapauksessa jonkin sellaisen elementin kuin 'sinähän tiedät kyllä, kenestä minä puhun') ja relatiivilauseeseen avulla. Relatiivilauseen sisällöstä voidaan päätellä, että B:n on jopa pakko tietää, kenet A kutsuilla tapasi, tai lauseen sisällön perusteella on pakko olettaa, että B tämän tietää. B:n käyttämä liitepartikkeli *-kaan* muodossa *olikaan* vahvistaa tällöin eksplisiitisti oikeaksi A:n oletuksen (A:n puheenvuoron synnyttämän pragmaattisen implikaation), että B on todella perillä kyseisen henkilön identiteetistä. Tällöin keskustelun joustava jatkuminen varmistuu: liitepartikkeliä käyttämällä B ilmaisee A:lle, että hän on hyväksynyt tämän keskustelulle laatimat »pelisäännöt», tämän asettamat ehdot keskustelun sujumiselle.

Jos B ei käyttäisi liitepartikkelimuotoa *olikaan* vaan kommentoisi A:n puheenvuoroa keskustelussa 3 kohdassa b esitetyllä tavalla, syntyisi tilanne, jossa A:n tekemän oletuksen (hänen puheenvuoronsa luoman implikaation) oikeisuutta ei vahvistettaisikaan; kysymys »Mikä hänen nimensä oli?» implikoisi tai tulkittaisiin B:n lausumana seuraavasti: B on sitä mieltä, että ei ole koskaan tiennytkään, mikä A:n kutsuilla tapaaman henkilön nimi on. Tämä tulkinta olisi kuitenkin riidoin sen päätelmän kanssa, joka on voitu tehdä A:n edeltävän puheenvuoron perusteella. Keskusteluun syntyisi tällöin katkos tai liikaa »pragmaattista

kitkaa», kun B ei tunnustaisikaan hyväksyvänsä A:n keskustelulle asettamia ehtoja. Juuri siksi B:n on omassa puheenvuorossaan käytettävä muotoa *olikaan*; tällöin eksplisiitisti suljetaan pois se A:n puheenvuoron luoman implikaation kanssa riidoin oleva tulkinta, jonka mukaan B ei tiedäkään kyseisen henkilön nimeä. Tästä taas seuraa, että B tietää tuon nimen, ja se on sopusoinnussa A:n puheenvuoron implikoidien seikkojen kanssa, jolloin keskustelua voidaan helposti jatkaa. Lyhyesti: liitepartikkelin *-kaan*, *-kään* tehtävänä 3:n kaltaisissa konteksteissa on pitää voimassa — keskustelun sujumiseksi — tietyt tulkinnat tai päätelmät, joita on voitu tehdä keskustelun aiempien vaiheiden perusteella, tai ehkä pikemmin eksplisiitisti poistaa mahdollisuus tehdä päätelmiä tai tulkintoja, jotka olisivat riidoin keskustelun varhempien vaiheiden perusteella tehtyjen päätelmien kanssa.

Liitepartikkelin *-kaan*, *-kään* käyttö eräänlaisena pragmaattisena signaalina tai vihjeenä näyttää olevan tarpeen myös seuraavan tapaisissa tilanteissa.⁶

- (4) A: Sinun täytyy mennä asemalle Jussia vastaan. Hänen junansa saapuu kello 6.40.
 B: Hyvä on. Onko aamuksi vielä muuta ohjelmaa?
 A: Eipä taida olla. Kunhan nyt menet Jussia vastaan.
 B: (a) Mihin aikaan se Jussin juna (taas) tuleeekaan? → A: 6.40.

⁶ Käytetäänkö liitepartikkeliä *-kaan*, *-kään* vielä muunkinlaisissa tilanteissa kuin sellaisissa, joita tässä tarkastellaan, on kysymys, johon olisi ilmeisesti annettava myönteinen vastaus. Professori Alpo Räisänen on osoittanut minulle mm. seuraavat, tämän tarkastelun kannalta ilmeisen relevantit tapaukset. (a) Sellaiset puhutun kielen ilmaukset kuin *Mikä sen Martan sukunimi olikaa* — (katok kum muisti pettää). Tällöin puhuja (toisten kuullen) ajattelee ääneen yrittäen palauttaa mieleensä nimeä, jonka tietää joskus kuulleensa. Liitepartikkeliä käyttämällä puhuja nähdäkseen ilmaisee kuulijoilleen tai kuulijalleen, että on jo kyllä aiemmin kuullut nimen, jota nyt yrittää saada mieleensä, eikä odota vastausta kysymysmuotoiseen ilmaukseensa; lausuttu kysymys on pelkästään puhujan ääneenajattelua. Tarpeen mukaan puhuja voi vahvistaa liitepartikkelin antamaa vihjettä: esimerkiksi yllä voi sanoa sulkeissakin olevat sanat, jos katsoo sen tarpeelliseksi. (b) Sellaiset ilmaukset kuin *Mikä Teidän nimenne olikaan?* esimerkiksi vastaanottoapulaisen lausumana. Nämä eivät kai edellytä välttämättä, että kysymyksen esittäjä olisi koskaan kuullut puhuttelemansa henkilön nimeä, vaan palvelevat lähinnä keskustelun sujuvaa alkuaan lähtemistä.

- (b) Mihin aikaan se Jussin juna tulee? → A: No etkö sinä kuuntele? Juurihan minä sen sinulle sanoin: 6.40.

Tässä keskustelussa B:n on jälleen syytä käyttää kysymyksessään liitepartikkelimuotoa (*tuleeka*).⁷ Syy on osin sama kuin edellä keskustelussa 3: liitepartikkelia käyttämällä kysyjä B antaa kuulijalleen, A:lle, tarvittavan pragmaattisen vihjeen; sen avulla hän myöntää jo kerran saaneensa sen informaation, jota nyt kysymyksellään pyytää. Tässä tapauksessa kuulija myös tietää varmasti, että kysyjä on jo kerran saanut pyytämänsä informaation. Keskustelussa 4 liitepartikkelin antama vihje on kuitenkin tarpeen hie- man eri syystä kuin keskustelussa 3. Liitepartikkelilla näet voidaan esittää eräänlainen »anteeksipyyntö» aiheutetusta perusteettomasta häirinnästä: kuulijaahan (tässä A:ta) on häiritty pyytämällä häneltä informaatiota, joka on kysyjälle jo kerran annettu ja jonka hän tietää kysyjälle jo kerran annetun. Keskustelussa (4) kuulija A tietää kysyjän B:n jo kerran saaneen pyytämänsä tiedon, koska on sen tälle itse toimittanut. Joskus kuulija taas tietää tulevaisuuden aiheuttomasti häirityksi, vaikka ei olisikaan itse aiemmin antanut kysyjälle tämän (uudestaan) pyytämää informaatiota; kuulija on voinut esimerkiksi kuulla jonkun toisen antaneen pyydetyn tiedon kysyjälle.

Jos B ei käytä kysymyksessään 4:ssä liitepartikkelia, hänen kuulijansa reagoi herkästi kohdassa b esitetyllä tavalla. Tämä on täysin ymmärrettävää: kuulija ärsyyntyy, kun huomaa tulevaisuuden turhaan (ehkä pelkästään kysyjän aiemman tarkkaamattomuuden takia) häirityksi eikä tätä aiheutonta häirintää edes pyydetä

mitenkään anteeksi myöntämällä selvästi, että tietoa pyydetään toistamiseen. Liitepartikkelin käyttö 4:n kaltaisissa yhteyksissä on siis välttämätöntä, jotta saadaan ehkäistyksi kuulijan ärsyyntymisreaktio, jonka muuten aiheuttaisi se, että häntä vaivataan hänen tietensä turhaan, ja joka synnyttäisi viestintähäiriön estämällä keskustelun kitkattoman jatkumisen. Liitepartikkelia käytettäessä kuulijan (tiedostamaton) reaktio kysyjää kohtaan on suunnilleen: kun kerran avoimesti tunnustat kysyväsi samaa asiaa toistamiseen, en kimmastu sinulle. Liitepartikkelin käyttö hyväksytään siis eräänlaiseksi lepytykseksi.

Liitepartikkelilla *-kaan*, *-kään* myönteisissä kysymyslauseissa finiittiverbiin liittyneenä näyttää olevan siis lähinnä pragmaattinen funktio: sen käytöstä kysymyksen kuulija voi päätellä, että kysyjä myöntää tai tunnustaa saaneensa jo joskus ennenkin sen informaation, jota hän kysymyksellään pyytää.⁸ Tämän asian tunnustaminen eksplisiitisti liitepartikkelia käyttämällä on taas tarpeen ainakin kahdenlaisista syistä. Joskus liitepartikkelia on käytettävä siksi, että sen esiintyminen lauseessa (kysymyksessä) pitää voimassa niitä (pragmaattisia ja semanttisia) implikaatioita tai päätelmiä, joita on voitu tehdä keskustelun aiempien vaiheiden perusteella, estämällä eksplisiitisti päätelmät, jotka olisivat riidoin näiden varhempien päätelmien kanssa. Tällöin varmistetaan keskustelun sujuminen, kun toisen osapuolen tavallaan keskustelun ehdoiksi asettamat oletukset eksplisiitisti vahvistetaan tai myönnetään paikkansapitäviksi. Joskus taas liitepartikkeli on tarpeen, koska sillä voidaan estää kuulijassa keskustelun etenemistä haittaava ärsyyntyminen silloin, kun pyydetään tietoa, jonka kuuli-

⁷ Myös b-kohdan kysymystä voidaan käyttää ilman, että se välttämättä ärsyttää A:ta kuvatulla tavalla, kunhan vain käytetään sopivaa intonaatiota. Tällöin on erityisesti kysymyksen F0:n luullakseni oltava huomattavan korkea. Kysymys tulkitaan kai tällöin jonkinlaiseksi englannin ns. echo-kysymystä vastaavaksi kysymykseksi.

⁸ Sana *taas*, joka varsin usein esiintyy näissä liitepartikkelillisissa kysymyksissä, ilmeisesti lähinnä vahvistaa liitepartikkelin antamaa vihjettä.

Havaintoja

ja tietää kysyjän jo joskus ennemmin saaneen. Liitepartikkelia käyttämällä voidaan toisin sanoen keskustelun kulkua häiritsemättä pyytää samaa informaatiota kahdestikin, mitä ei normaalisti tehdä. Näiden liitepartikkelin käytön syiden ei kai kuitenkaan tarvitse välttämättä sulkea toisiaan pois; joskus käytölle voidaan ehkä osoittaa useitakin yhtäaikaisia syitä.

KIRJALLISUUTTA

HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.

KARTTUNEN, FRANCES 1975: Functional constraints in Finnish syntax. — Grossman, Robin E., L. James San, Timothy J. Vance (eds.), Papers from the Parasession on Functionalism. (Chicago Linguistic Society, Chicago).

KARTTUNEN, FRANCES ja LAURI KARTTUNEN 1976: The clitic *-kin/-kaan* in Finnish. — Papers from the Transatlantic Finnish Conference, Texas Linguistic Forum 5 (University of Texas at Austin, Department of Linguistics).

NS = Nykysuomen sanakirja.

PENTTILÄ, AARNI 1957: Suomen kielioppi. WSOY, Porvoo ja Helsinki.